

Östbuletinen

Nr. 1, 2013, årgång 17

Innehåll

Nytt från ICCEES Exekutiva kommitté ... <i>Irina Sandomirskaja</i>	2
Putins nya utrikespolitiska koncept . <i>Ingmar Oldberg</i>	6
Arnošt Lustig – en angelägen tjeck <i>Harriet Lacksten</i>	10
Issay Dobrowen nådde en av sitt livs toppar i Stockholm	
<i>Magnus Ljunggren</i>	13

*Sällskapet för studier av Ryssland,
Central- och Östeuropa samt
Centralasien*

Nytt från ICCEES Exekutiva kommitté

Irina Sandomirskaja, professor vid Södertörns högskola

Efter ICCEES-kongressen i Stockholm 2010 undrar kanske många om ICCEES fortfarande är aktuellt för Sällskapet och på vilket sätt samarbetet mellan oss fortsätter. Sällskapet är som förut en medlemsorganisation i ICCEES (International Council for Central and East European Studies), och därför är det säkert av intresse för oss i Sällskapet var det är som händer inom ICCEES. Som ledamot i ICCEES exekutiva kommitté kan jag rapportera att läget är intressant, om inte dramatiskt, och det händer ganska mycket. Efter en viss paus fick jag delta i kommitténs möte i Pisa i somras 2012 och kan redogöra om flera viktiga frågor i samband med ICCEES utveckling i framtiden, förstärkning av dess inflytande, utbredning av dess medlemskap och förnyelse av dess aktiviteter.

Sedan dess invigning under 70-talet blev ICCEES världens ledande akademiska organisation inom Östeuropastudier. Under kalla krigets tid fanns det i stort sett bara två organisationer genom vilka forskare och experter kunde samarbeta internationellt: the International Congress of Slavists (som startades 1929) och

ICCEES-kongresserna (som startades 1974). Nuförtiden, 20 år efter kalla krigets slut, är båda kvar men möjligheterna i allmänhet till internationalisering inom vårt kunskapsfält har blivit praktiskt taget obegränsade. Kunskapsområdet har förändrats radikalt både tematiskt och metodologiskt. I takt med växande specialisering skapar man nya informationskanaler vilket i sin tur leder till flera internationella forskarorganisationer. Under dessa omständigheter kunde man ifrågasätta ICCEES roll som världsorganisation: ett globalt paraply för nationella organisationer eftersom nationella gränser inte längre verkar spela en så stor roll som efter kriget. Å andra sidan, det faktum att ICCEES kongresser drar många hundratal deltagande till sig skulle kunna ses som ett bevis på att dess världsomfattande format fortfarande och oavsett hög konkurrens är viktigt. Under mötet i Pisa funderade dess deltagare på vad det är som gör ICCEES kongresser attraktiva i dagens situation och vad man skulle göra för att ICCEES aktiviteter blir ännu mer aktuella.

Parallellt med den ekonomiska globaliseringen växer naturligtvis globaliseringen inom kunskapsproduktionen. Nya aktörer – forskare och experter samt deras på olika sätt specialiserade organisationer, särskilt de från den före detta ”andra”

och ”tredje världen” – kommer in på internationella akademiska arenor och vill delta i det globala spelet. Vilken roll skulle ICCEES kunna spela i den situationen? Å ena sidan ligger dess ideologiska rötter i kalla kriget och dess organisationsprinciper har sedan den tiden förblivit i stort sett oförändrade. Å andra sidan är dess program allomfattande i den bemärkelsen att ICCEES medlemskap i princip är öppet för världens alla länder och för forskare inom alla humanistiska och samhällsvetenskapliga discipliner. På grund av detta blir ICCEES tvärdisciplinära världskongresser bäst anpassade till dagens största utmaningar inom forskning, nämligen, internationalisering och mångvetenskap.

Under diskussionen om ICCEES framtid på mötet i Pisa pratade vi om erfarenheter efter Stockholmskongressen och perspektiv på nästa kongress i Japan (Chiba, den 3-8 augusti 2015). Det positiva med Stockholmskongressen var att så många forskare från Ryssland och Centralasien kunde komma och delta, delvis med hjälp av speciella bidrag från östländer. Den största besvikelsen efter kongressen, både för organisatörerna och deltagarna, var att pga. olika omständigheter lyckades exekutiva kommittén inte klara av kongressens efterföljande publikationer. Detta ledde till en

diskussion i Pisa om ICCEES framtida publikationspolitik i allmänhet. Alla ledamöter var överens att här behöver man en radikal förändring och förbättring. Några förslag om möjliga steg i denna inriktning förbereddes i samtal efter Pisamötet och kommer att diskuteras under nästa sammankomst i Japan 2014.

Ett annat problem visade sig i samband med den kritik som ICCEES fått under sammankomsten av dess Internationella kommitté i Stockholm. Kritiken hade yttrats av ICCEES största och mest inflytelserika medlem, Association for Slavic, East European and Eurasian Studies (ASEEES), tidigare kallad AAASS, Nordamerikas mäktigaste slavist- och östforskningsförbund. Den viktigaste av amerikanernas synpunkter som ifrågasatt ICCEES aktiviteter rejält ligger i att det finns praktiskt taget ingen representation av östeuropeiska och ryska forskare vare sig inom den internationella kommittén (dvs. ICCEES beslutande organ) eller inom exekutiva kommittén. ASEEES tolkade detta som ett tecken på ICCEES anakronistiska inställning mot Östeuropa och Ryssland som passiva studieobjekt, inte som likställda partner. Pisamötet konstaterade däremot att problemet inte ligger i ideologiska attityder utan i ICCEES

spelregler: enligt stadgarna, kan medlemskapet sökas endast av forskarorganisationer, inte av individuella forskare (till skillnad från andra stora organisationer som ASEES eller den brittiska BASEES där man kan delta i olika evenemang som individuell medlem).

Det andra problemet ligger i hur man definierar själva studieobjektet ”Östforskning”, ”Ostforschung”, eller ”East European Studies”. Om t.ex. en forskare på ett ryskt universitet studerar Rysslands ekonomi eller historia, gäller detta som ”Rysslandsstudier” i den bemärkelse som gäller i Sverige? Inte heller rubriken ”area studies” funkar i detta fall, därför att den skapades under kalla kriget i Västerlandet för att studera kulturer och samhällen utanför hemlandet. Rysslands ”regionala studier” inriktas däremot på de socio-ekonomiska regionerna inom Ryssland, dvs på federationens egna beståndsdelar, inte på någon ”andre” med någon geopolitisk eller strategisk betydelse för hemlandets politik i någon fjärran världsdelen. De forskare i Ryssland som sysslar med de problem som ingår i ICCEES akademiska dagordning har helt enkelt inga nationella organisationer som uppfyller ICCEES medlemskapsvillkor. De kommer till och deltar i ICCEES kongresser men har

ingen representation eller påverkan inom organisationen. För att kunna rätta till denna obalans måste man i framtiden på något sätt revidera ICCEES stadgar.

Trots denna brist i ICCEES *modus operandi* utvecklas också en annan trend: ICCEES utvidgning i Asien. Denna utveckling hade förberetts redan före Stockholmskongressen då man på mötet i Lyon 2008 beslöt att bryta med traditionen och hålla ICCEES nionde kongress 2015 i Chiba (Japan) i stället för Europa eller Nordamerika. Redan tidigare hade östasiatiska länder visat intresse för ICCEES. Forskarorganisationen från Korea blev medlem 2010 och sedan också Kinas förbund för Östeuropa- och Rysslandsstudier (CAEERCAS) beviljades medlemskap, skedde en kraftig tillväxt med runt 20 000 deltagande forskare. I höstas fick ICCEES president Grahame Gill, vicepresident Kimitaka Matsuzato (Japan), Irina Sandomirskaja samt ICCEES sekreterare Heike Dörrenbäcker inbjudan att föreläsa och diskutera på Centret för Rysslandsstudier vid East China Normal University (Shanghai) (se detaljerad sammanfattning på ryska, <http://www.rus.org.cn/iv4200.htm>). ICCEES etablerar även kontakter med Indien. Under senaste tiden har också organisationen för Rysslandsstudier i Mongoliet anmält sitt

interesse. Under pågående förberedelser inför kongressen i Chiba organiseras nu regionala konferenser på initiativ av Kimitaka Matsuzato och Center for Regional Studies vid Hokkaido universitet. Det är säkert att med tiden blir forskare från den delen av världen ännu mer aktiva vilket kan leda till att kartan över hela studieområdet blir helt omritad och omorienterad.

ICCEES verkar alltså ha en intressant framtid med nya medarbetare, nya perspektiv och nya utmaningar. Med tanke på alla innovationer som väntar är det en gemensam känsla bland ledamöterna att ICCEES måste inta en mer aktiv position. ICCEES *Newsletter* är en viktig informationskälla för många intresserade (http://www.iccees.org/newsletter/iccees_nl_71.pdf). Men hela ICCEES webbsida ska också uppdateras till en mer interaktiv resurs, med tydligare länkar till nationella medlemsorganisationer, en ny design och nytt innehåll. Ett konto på Facebook ska också öppnas. Thomas Bremer (ICCEES information officer) kommer att kontakta ICCEES medlemsorganisationer och uppmuntra dem att aktivt bidra med information.

Det beslutades också att ICCEES skulle aktivisera sina evenemang genom att organisera och delta i regionala konferenser mellan

världskongresserna. En sådan gemensam regional konferens i samarbete mellan ICCEES och BASEES (the British Association for Slavic and East European Studies) kommer att äga rum i april 2013 (<http://www.euroiccees2013.org/>). En regional konferens i Asien planeras till augusti 2013. Och i detta sammanhang blev Sällskapet initiativ att hålla en efterföljande konferens, "Beyond transition? New directions in Central and Eastern European Studies" i Lund i oktober 2013 väldigt välkommet (<http://www.cfe.lu.se/upload/LUPDF/CentrumforEuropaforskning/EastCallforPapersFinal.pdf>). Konferensen förbereds i samarbete mellan Sällskapet, Centrum för Europaforskning vid Lunds universitet, Uppsala Centrum för Rysslandsstudier (UCRS) och Centrum för Östersjö- och Östeuropa studier (CBEES) vid Södertörns högskola till oktober 2013 i Lund. Målet är att konferensen ska samla forskare från hela Norden och att med tiden nordiska möten i samarbete med ICCEES ska bli en tradition.

Putins nya utrikespolitiska koncept kräver medbestämmande

Ingmar Oldberg, associerad forskare vid Utrikespolitiska institutet

President Putin presenterade den 15 februari 2013 ett nytt utrikespolitiskt koncept, som ska vägleda politiken sex år framåt. Det har utarbetats enligt presidentens riktlinjer av utrikesministeriet i samråd med andra institutioner inom Säkerhetsrådet och är den viktigaste utrikespolitiska programförklaringen, som också visar hur ledningen nu ser på världsläget. Om man jämför den med president Medvedevs motsvarande koncept från 2008 kan man upptäcka många likheter i prioriteringar och formuleringar men också skillnader, som speglar förändringarna i världspolitik.

Liksom i det förra konceptet fastslår det inledande avsnittet om allmänna principer att Rysslands främsta prioritet är att värna landets säkerhet, suveränitet och ställning som ett av de viktiga ”centra” i världen. Mål nummer två är att främja ekonomisk tillväxt, höjning av levnadsstandard och stärka rättsstaten och de ”demokratiska institutionerna”. Men på slutet har tillfogats en punkt om att stärka Rysslands ställning i världs-

handeln och inte tillåta diskriminering av ryska varor, vilket troligen åsyftar Rysslands tvekande inträde i Världshandelsorganisationen (WTO). En annan nyhet är betonet av vikten av dialog mellan civilisationer och religioner, som antagligen rör Rysslands relationer muslimska länder.

Medan det gamla konceptet i den följande analysen av världsläget betonade Rysslands ökade inflytande och möjligheter till samarbete, ser det nya konceptet ökad turbulens och nya faror. Nu konstateras att västmakternas dominans fortsätter att avta till förmån för Östasien till följd av den ekonomiska krisen och att konkurrensen om strategiska resurser skärps. Det sägs dock att energisfären förändras tack vare innovativ teknologi i utvinningen av energi-produkter. Detta torde syfta på USA:s satsning på skiffergas/olja, som blivit ett dråpslag mot den ryska gasexporten.

Nya hot

Nytt är också att globaliseringen anses intensifiera sökandet efter civilisatoriska rötter bl.a. i Mellanöstern och Nordafrika. I detta sammanhang kritiserar ensidiga sanktioner utanför FN:s säkerhetsråds ram samt ”godtyckliga tolkningar” av dess resolutioner syftande till att störta den lagliga makten i

suveräna stater under förevändning av att skydda civilbefolkningen. Detta syftar klart på västmakternas politik gentemot Iran, Syrien och Libyen. I det sista fallet kan det också ses som förtäckt kritik av president Medvedev, som inte inlade veto mot det västliga ingripandet.

I en uppräknning av nya hot framhävs som tidigare spridningen av kärnvapen och vapenbärare, vilket faktiskt innebär kritik av Iran och Nordkorea, och internationell terrorism. Men internationell brottslighet betonas starkare, medan klimatförändringar och ekologiska hot nedtonas. Globaliseringen anses öka betydelsen av ”soft power”, men konceptet varnar här för att den används för politiskt tryck på suveräna stater och inblandning i deras inre angelägenheter.

I konceptets följande avsnitt om Rysslands prioriteringar nämns som tidigare strävan efter en ”ny världsordning”, där FN:s centrala roll stärks och dess normer iakttas, främst gällande våldsanvändning. Särskilt framhävs Säkerhetsrådet, där Ryssland har vetorätt. Man vill som förut stärka internationell säkerhet genom avtal, varvid det med USA om minskning av strategiska kärnvapen (2010) prioriteras. Nytt i konceptet är att man (åter) vill skapa kärnvapenfria zoner, bl.a. i

Mellanöstern, vilket främst riktar sig mot Israel, och att avtalet om konventionella vapenbegränsningar i Europa (CFE), som Ryssland suspenderat, förtigs. Vidare föreslås ett kollektivt försvarssystem på jämlik basis mot möjliga raketanfall i stället för en stats eller allians ”ensidiga” missilförsvar, vilket som bekant blivit en central tvistefråga med USA och Nato på senare år.

OSS-området främsta prioritet

I det längsta och intressantaste avsnittet om regionala prioriteter anses som förut samarbetet inom det postsovjetiska området (OSS) viktigast. Nyheter är Putins initiativ till en eurasiatisk ekonomisk union, som ses som en länk mellan Europa och Stillahavsregionen, samt tullunionen med Belarus och Kazakstan som steg på vägen. En ny passus om vikten av att dra in Ukraina i detta återspeglar förhoppningarna på dess nye president Janukovitj. I fråga om strävan att lösa konflikter inom OSS nämns nu att Ryssland vill ha ett neutralt Moldova med särskild status för Transnistrien, lösning av Nagorno-Karabach-frågan tillsammans med Minsk-gruppen, stöd åt republikerna Abchazien och Sydossetien, som ockuperades i kriget med Georgien 2008. Det talas också om normalisering av relationerna med Georgien,

som nyligen fick en mer rysslandsvänlig regering.

Synen på Europa

I förhållande till väst prioriterar det nya konceptet liksom det gamla förbättrade relationer med EU. Som nya inslag framhålls Partnerskapet för modernisering, som Medvedev tog initiativ till, och skapandet av ett alleuropeiskt energikomplex. Man betonar starkare vikten av att avskaffa visumtvånget, vilket kallas för ett grundläggande hinder mot förbättrade relationer.

Beträffande andra organisationer vill Ryssland liksom tidigare stärka Europarådet, där man på senare år offensivt försvarat sin syn på demokrati och mänskliga rättigheter. Man vill inrikta OSSE på aktuella säkerhetsfrågor och skapa ett nytt system, där lika säkerhet för alla blir juridiskt bindande, vilket var kärnan i Medvedevs förslag till en ny säkerhetsstruktur i Europa, som bl.a. skulle ge Ryssland vetorätt mot en Nato-utvidgning österut.

Vid sidan om multilateralt samarbete understryker Putins nya koncept liksom det gamla värdet av bilaterala kontakter, främst med Tyskland, Frankrike och Italien, men också med de nordiska länderna, t.ex. inom Barentsrådet och i Östersjörådet, i vilket Ryssland nu är ordförande. En

skillnad är här att det nya konceptet betonar samarbetet med Sydösteuropa, där Ryssland nu bygger olje- och gasledningar, medan Centraleuropa och baltstaterna inte längre omtalas.

Synen på USA och Asien

Konceptet återspeglar vidare tydligt de försämrade relationerna med USA. Medan Medvedevs koncept såg en ”enorm potential” i att utveckla de ekonomiska relationerna, ser det nya konceptet bara en ”avsevärd potential”. Det kritiserar USA:s sanktioner mot ryska medborgare (läs Magnitskij-lagen), kräver rättsliga garantier att USA:s missilförsvar inte riktas mot Ryssland och förväntar sig att USA håller sig till FN-stadgan, inklusive icke-inblandning i inre angelägenheter. Som motvikt framhålls de goda relationerna med Kanada.

I detta sammanhang har det nya konceptet ett avsnitt om samarbetet i Arktis. Det betonas att det existerande internationella regelverket räcker för att lösa alla frågor genom förhandlingar, t.ex. vid uppdelningen av Norra ishavet, främst inom ramen för Arktiska rådet. Ryssland förklarar sig vidare berett till arktiskt samarbete med stater utanför regionen om dess suveränitet respekteras och erbjuder Nordostpassagen för inter-

nationell sjöfart. Detta torde främst syfta på Kinas ökade intresse.

Det nya konceptet understryker liksom det gamla stort intresse för samarbete i Asien, t.ex. inom ramen för Shanghai-organisationen (tillsammans med Kina och centralasiatiska stater), APEC och ASEAN, men tillfogar en önskan om en ny säkerhetsstruktur.

Angående Kina talar det nya konceptet om ”förtroendefullt partnerskap och strategisk samverkan” inom olika internationella organ på basis av sammanfallande principiella åsikter, medan det gamla talade om ”strategiskt partnerskap” och vikten att öka det ekonomiska utbytet. I fråga om Indien bibehåller det nya konceptet dock den tidigare formuleringen med ”strategiskt partnerskap”. Likaså återkommer det fåfänga hoppet om en ekonomisk-politisk triangel med Kina och Indien – trots motsättningarna mellan dessa och Indiens närmande till USA.

Slutligen beträffande det turbulenta Mellanöstern och Nordafrika önskar Ryssland enligt det nya konceptet uppnå fred i alla stater på en grundval av respekt för staternas suveränitet och territoriella integritet och icke-inblandning. Som nämnts innebär detta kritik av västmakternas politik gentemot Libyen och Syrien.

Ryssland håller fast vid målet att skapa en palestinsk stat vid sidan om Israel genom förhandlingar inom den s.k. kvartetten. I fråga om Iran framhåller man nu vikten av etappvis dialog och osvikligt iakttagande av icke-spridningen av kärnvapen, medan det förra konceptet nämnde dess rätt till fredlig kärnkraftsanvändning, vilket kan ses som en hårdnad position.

Mest oro uttrycker det nya konceptet över krisen i Afghanistan och det förestående tillbakadragande av utländska trupper därifrån. Tillsammans med andra vill Ryssland hindra spridningen av terrorism och narkotika men också återställa landet som självständig, fredsälskande och neutral stat. Att Afghanistan nyligen invalts som observatör i Shanghai-organisationen, där Ryssland, Kina och fyra centralasiatiska stater är medlemmar kan tydas som ett sätt att minska det västliga inflytandet.

Avslutningsvis ska konstateras att den ryska utrikespolitiken i båda koncepten präglas både av pragmatisk anpassning och stora ambitioner. Det finns motsättningar mellan tal om universella och humanitära värden och värnande av suveränitet och icke-inblandning, mellan framhävande av ryska intressen och internationellt samarbete. Det nya konceptet andas

större oro för världsutvecklingen och större fientlighet mot väst än det tidigare. Båda koncepten är främst en spegel av ledningens nuvarande syn, som lätt kan ändras efter inre behov och yttre omständigheter.

Arnošt Lustig – en angelägen tjeck

Harriet Lacksten, bibliotekarie på Internationella biblioteket

Den 26 februari 2011 gick en av de stora tjeckiska berättarna ur tiden. Känd och uppskattad över hela världen, men märkligt okänd i Sverige. Hans namn var Arnošt Lustig. På fotografier ser man en gammal man med vänliga ögon och ett underfundigt leende. Hans böcker finns översatta till ett 15-tal språk, däribland japanska och norska. Självt har jag läst de engelska översättningarna av hans verk.

Hans kändaste bok är *A prayer for Katerina Horovitzova* – en berättelse om tjugo judisk-amerikanska affärsmän som blir kvarhållna i andra världskrigets Europa. De hålls som gisslan för utväxling mot tyska krigsfångar. Under tiden måste som gäster hos Gestapo de betala sina egna kostnader. Den unga Kateřina Horovitzová, vars hela familj förts till gaskamrarna, ansluter sig till dem och de får betala för henne också.

Slutet ska inte avslöjas här. Det är en isande berättelse, som fyller läsaren med fasa allteftersom man förstår vad som håller på att hända.

Arnošt Lustig gav som ingen annan röst åt Förintelsens barn och ungdomar, de som överlevde och de som mördades. Ungdomar som under de så viktiga år som tonåren utgör, tvingades bli vuxna under fasansfulla förhållanden. Barn som fick se sina föräldrar föras bort till gaskamrarna och inför sina ögon se sina syskon mördas. 15-åriga Hanka Kaudersová, även kallad Skinny i romanen *Lovely green eyes (Krásné zelené oči)*, vars enda möjlighet att undgå döden i Auschwitz är att bli prostituerad i en tysk militärbordell, är en av dem. Hon lever i skräck för att någon ska upptäcka hennes judiska ursprung. Pojkarna i *The children (Děti)* lever i Theresienstadt i ett laglöst gäng. De stjälar bröd och mjölk där de kan i Theresienstadt. I novellen *Clock like a windmill* har de tuffa och gatusmarta tonåringarna iklädda kaninpälsar tagit sin tillflykt till det judiska rådhusets källare för att undgå slutstriderna om Prag. De vägrar avslöja varifrån de kommer. Varför har då Lustig valt att skriva om barn och unga? ”Därför att jag var ung” svarar han i en intervju i boken *Voices from the Holocaust*. Född i en judisk medelklassfamilj i Prag deporterades han till There-

sienstadt, sedan till Auschwitz och Buchenwald. 17 år gammal fick han se sin far sändas till gaskamrarna. Han såg sin mor kläs av naken och förnedras inför tyska soldater. Under ett av de allierades bombanfall lyckades han fly från det tåg som förmodligen skulle fört honom till en säker död i Dachau. Tillsammans med sin bästa vän tog han sig tillbaka till Prag och deltog i upproret i maj 1945 mot den tyska ockupationen.

Nazisterna avhumaniserade judarna genom att betrakta dem som skadedjur. Skadedjur som skulle utrotas. De skulle därför inte behandlas bättre. Kampen för överlevnad i lägren var hård och grym, men hos Lustigs huvudpersoner finns det trots detta alltid skärvor av mänsklighet kvar. Pojken Vicky i *The children* kastar en bit hårt bröd på en gammal hjälplös kvinna. Samtidigt väller känslor av ömhet upp inom honom och han vill stryka henne över håret. Senare plågas han av tankarna att han kan ha dödat henne genom detta kast (det var en mycket hård bit och hon var mycket svag). Ofta är det bara den enkla gesten som visar människan: ett exempel är lägerfångarna som vid uppställningen håller upp den kamrat som är svimfärdig. Att falla omkull betyder en säker död. Ett annat exempel är den äldre av de bägge ungdomarna i

Clock like a windmill som ömt smeker sin yngre kamrats huvud efter att de tyska soldaterna sökt igenom och lämnat deras gömställe.

Arnošt Lustig har också skapat oförglömliga kvinnoporträtt. Dita Saxová i romanen med samma namn, är en 18 år gammal överlevande, som efter kriget försöker komma till rätta med sitt liv men jagas av sina svåra upplevelser. Tanga i *Tanga – A Girl from Hamburg*, som varit cirkusartist, är prostituerad i Theresienstadt. Hon klär upp sig i sina allra finaste kläder inför den slutgiltiga transporten till Auschwitz.

I lägren förnedrades kvinnorna och berövades sin kvinnlighet. Deras huvuden rakades och de fick klä av sig nakna inför vakter och soldater. I novellen *Infinity* ljuder sången från kvinnoläggret högt, ljudligt och trotsigt. Luften är fylld med aska efter dem som bränts i ugnarna. Kvinnorna sjunger när mödrar och döttrar förs till gaskamrarna. De sjunger sånger om kärlek och glädje, de sjunger vaggvisor. Till slut stämmer även de in som går mot sin död. De unga männen i berättelsen väntar på att höra sången. De fasar för den då de vet vad den innebär, men den styrka som sången utstrålar får dem att känna sig som en del av något större än dem själva.

”I dessa kvinnors röster hörde jag allt som är obetydligt liksom allt som är stort, det som är ömkligt och det som är fyllt av tyst stolthet, det som är begripligt och det som är obegripligt...”

Lustigs berättelser är i total avsaknad av sentimentalitet. Han vill skildra Förintelsen precis som han upplevde den med mördandet, förnedringen och smärtan. Han väjer inte för grymheterna och ibland kan läsningen bli rent plågsam. Men där finns också ögonblick av godhet och hjältemod. I intervjuboken *Voices from the Holocaust* säger han:

”Jag mötte så många vackra människor under denna tid och de flesta av dem dog. Det enda sättet att väcka liv i dem igen är att skriva om dem. Det är mitt ansvar.”

Tyskarna i Lustigs berättelser är aldrig 100 % onda liksom judarna inte är 100 % goda. I den tidigare nämnda intervjun med honom menar han att det är rent nonsens att beskriva nazisterna som demoner: ”De var mycket mänskliga. De rörde sig med många humanistiska begrepp, men de hade fel”. Fältväbeln Karl Oberg i novellen *A man the size of a postage stamp* är uppfylld av storslagna idéer om det tusenåriga riket och tyskarna som det femte elementet. Det är något han

inte kan få lägerkommendantens tolvårige förståndshandikappade son att förstå. Pojken intresserar sig enbart för de märkliga lägerambulanserna med avgasrör som sorgsna elefanter snablar. Han får följa med på en tur. Medan han sitter i framsätet gasas hans judiska jämnåriga ihjäl i den bakre delen av bilen. När fältväbeln försöker förklara för honom att ”Det här är skillnaden mellan rätt och fel. Det finns ingen skillnad mellan dem om man inte ser vad man inte vill se. Förstår du?” ”Nej” svarar pojken. På hemresan väljer pojken att sätta sig i den bakre delen av bilen.

Efter 1945 arbetade Lustig som journalist i Prag, bl.a. skickades han för att bevaka det palestinsk-israeliska kriget 1948. Han gifte sig med Vera Weislitzová, även hon en överlevande. De fick två barn. Under 60-talet började han skriva berättelser och filmmanus. Flera av hans böcker blev film. I augusti 1968, då Warszawapaktens trupper invaderade Tjeckoslovakien, befann sig familjen på semester i Italien,. De flydde till Israel och senare Jugoslavien. 1970 flyttade de till USA och han blev sedermera professor i litteraturvetenskap vid American University i Washington D.C. Efter 1989 delade han sin tid mellan Prag och USA. 2003 flyttade han definitivt tillbaka och fick av president

Havel en lägenhet i Prags slott. 2008 erhöll han Franz Kafka-priset.

I texten nämnda verk:

Modlitba pro Kateřinu Horovitzovou, 1964 (eng övers: *A prayer for Katerina Horovitz*. 1973)

Street of lost brothers, 1990. Urval på engelska av noveller

Krásné zelené oči, 2000 (eng övers: *Lovely green eyes* 2002)

The children ingår i novellsamlingen *New writing in Czechoslovakia*, 1969.

Dita Saxová. 1969 (eng övers: *Dita Saxova*. 1979)

Tanga, A Girl from Hamburg
Tanga: dívka z Hamburku, 1992

Cargas, Harry J.: *Voices from the Holocaust*, 1993.

Issay Dobrowen nådde en av sitt livs toppar i Stockholm

Magnus Ljunggren, professor emeritus

I sin memoarbok *Laterna Magica* ger Ingmar Bergman ett fascinerande miniporträtt av den ryske dirigenten och operaregissören Issay Dobrowen (i hemlandet: Isaj Dobrovejn), verksam i Stockholm i början av 1940-talet. Ett tag var den unge Bergman en ”ung oavlönad vad som helst” vid hans sida. Det gav viktiga lärdomar, ja en ”grundupplevelse”:

”Vi fick se en europeisk kapacitet som beslutsamt och utan hänsyn till person avsåg att höja teaterns artistiska nivå. Det innebar i tur och ordning platt förvåning (va? - kan man säga sånt till en mänska, jag är väl lika mycket värd som han!), komprimerat ursinne (jag ska lägga den jäveln på käften!), underkastelse (han är en djävul men han är en Fan!) och slutlig hängivelse (det bästa som hänt oss och teatern!).”

Vem var nu Dobrowen? Svar: en av 1900-talets mest betydande dirigenter vid sidan om Toscanini, Walter, Furtwängler och von Karajan. Han hade tagit det till sin särskilda mission att föra ut den ryska musiken i världen, från Glinka till Stravinsky.

Dobrowens liv var dramatiskt i överkant. Hans intensiva arbetstempo och hektiska turnerande bidrog säkert tillsammans med hög ciga-

rettkonsumtion till hans förtidiga död vid 62 års ålder. Hans öde speglar seklets katastrofer och kataklymer.

Han hade fötts i en fattig judisk musikanterfamilj i Nizjnij Novgorod vid Volga. Bara tio år gammal skrevs han – som ett av många judiska underbarn i tiden – in vid Moskvakonservatoriet. Sommaren 1909 anlände han som 18-årig pianolärare till den stormrika familjen Wogaus datja utanför Moskva. Wogaus var ägare till Europas femte största handelshus. Här uppstod en kärleksrelation mellan honom och Maria Ruperti, som var kusin till de Wogau-barn som lärdes upp på pianot. 1916 gifte Dobrowen in sig i rikemanssläkten som till följd av oktoberomvälvningen inom kort skulle berövas alla sina tillgångar. Hela släkten drevs i emigration, men det unga paret stannade.

Snart övergick den unge pianisten på allvar till att dirigera – på Bolsjoj-operan. Hans första uppdrag blev Musorgskijs ”Boris Godunov” - med Fjodor Sjaljapin i titelrollen – som ju i dramatiska scener speglar en annan rysk dramatik: 1600-talets stora oreda. Rimskij-Korsakov hade slutfört partituret och tuktat det mest vildvuxna hos Musorgskij. Dobrowen verkar från första stund ha varit klar över att den otämjda ”urstrukturen” var att föredra – där låg han långt före sin tid.

1922 hindrades han från ett förlängt engagemang på Bolsjoj. Hustruns bakgrund hade blivit en belastning. Exil framstod som den enda

framkomliga vägen. Han startade den nya karriären vid Staatsoper i Dresden – naturligtvis med *Boris Godunov*. 1925 gästade han Stockholm i sällskap med Sergej Prokofjev och dirigerade bara ryskt: vid sidan om Prokofjevs egna verk Glinka, Borodin, Tjajkovskij och Musorgskij.

Givetvis spelade Dobrowen också hela tiden den stora västerländska musiken, alltifrån Mozart till den unge Paul Hindemith. Han framträdde i Berlin, i Wien, i Sofia, i Budapest. Så småningom var han tillbaka i Skandinavien. Han hade anförtrotts ledningen för Filharmoniska orkestern i Oslo. Bakgrunden var att familjen hade utrustats med så kallade Nansenpass. 1929 blev han norsk medborgare.

Maria Dobrowens moster Lilly Marc-Wogau hade med sin andre, svenske make slagit sig ner i Stockholm. Här kom hon i nära kontakt med korkdirektören Carl August Wicanders ryska fru. Snart bjöds Dobrowens – far, mor, dotter och son – in till sommarboende hos Wicanders på godset Harpsund. De skulle under 30-talet regelbundet återvända – inte underligt mot bakgrund av att man här umgicks brett på ryskt manér: företagsledare, författare, musiker, konstnärer och teaterfolk. Med Dobrowen som motor framfördes under åren en rad små improviserade musikskådespel – på vårt nuvarande regeringsresidens. 1932 fick Dobrowen ett förordnande under några år hos San Francisco Symphony Orchestra. Men sin

utgångspunkt hade han fortfarande i Norge. 1940 befann han sig i Oslo när de tyska trupperna intog staden. Som jude levde han farligt och lyckades i sista stund ta sig över till Sverige. Här blev han gästdirigent vid Stockholmsoperan och gjorde dundrande succé i november 1941 med Musorgskijs *Chovansjtjina* som han både dirigerade och regisserade.

Dobrowen längtade ständigt tillbaka till det Ryssland han hade berövats. Vad han kunde göra var att söka återgestalta det i musiken. Han levde och skapade i förlust. Just *Chovansjtjina* beskriver ännu en 1600-talsöreda i Ryssland, vid tiden för tsar Peters tronbestigning. Ett sekteristiskt uppror slås brutalt ner av den unge tsaren. Ryssland härjas av plåga och blodig vända.

Hans fosterland, behärskat av Stalin, var just angripet av Hitler. Mörkret sänkte sig över den ryska jorden. I ett så desperat läge började han med att undervisa operaensemblen i rysk historia och i ”den ryska karaktärens egenheter”. Han demonstrerade Musorgskijs förankring i både rysk folkmusik och ortodox liturgi. Detta var, underströk han, ett genuint folkdrama. I grunden faktiskt inte en opera utan en – gudstjänst.

Varje sångare tycktes i denna stund överträffa sig själv. För Gertrud Pålson-Wettergren som den intill döden med upprorsledaren lojala Marfa blev det hennes operalivs höjdpunkt. Dobrowen lyckades avvinna både hennes röst och hennes spel en storhet som hon inte visste att hon ägde.

Dobrowen medgav själv på ”bruten norska” i Dagens Nyheter att han förvisso hade satt upp Musorgskijs opera på många platser i världen men aldrig med ett så ”fulländat harmoniskt slutresultat”. Ingen, lade han till, hade kreerat Marfa-rollen med samma intensitet och ”ryskhet” som Pålson-Wettergren.

I januari 1942 kom Wilhelm Furtwängler på Stockholmsbesök – också han blev besegrad: ”Jag har aldrig upplevt en så helgjutten och märkvärdig operaföreställning.” Han bjöd upp Dobrowen på sitt hotellrum. En tysk ambassadtjänsteman försökte tränga sig emellan men Furtwängler – med sitt sammansatta förhållande till nazimakten – hyvade ut honom.

Dobrowen kunde inte känna sig fredad i Stockholm. Grannländerna var härtagna och bland svenska musikkritiker fanns nazisympatisörer som Kurt Atterberg som hade uttryckligen ont av den judiska framgången. I ett brev till familjen (ännu kvar i Norge) skrev Dobrowen:

”Atterberg och hans talanglösa anhang har åter attackerat mig i pressen och söker på alla sätt smutskasta mig bara för att jag älskas av min publik. Man måste vara försiktig när man kryssar sig fram i denna sörja.”

Snart hade han fullt upp med ett parallellt Göteborgsprogram. 1943 utsågs han till chef för Göteborgs orkesterförening och band sig för uppemot 25 spelningar per säsong. Det blev ett pendlande fram och

tillbaka i högt tempo – ibland måste han klä om till frack på tåget.

Efter *Chovansjtjina* fortsatte han i Stockholm med uppsättningar av *Boris Godunov* och Tjajkovskijs *Eugen Onegin*. Det gick bra – men gensvaret ville ändå inte fullt ut bli detsamma. Nu var han vorden så svensk att han efterhand också tog sig an verk av Hilding Rosenberg – däribland en opera baserad på en Gogol-novell, *Porträttet*, tillkommen på hans eget initiativ.

1947 gick Göteborgskontraktet ut. Måhända hade det samband med att Dobrowen och Göteborgssymfonikerna hade hamnat i konflikt. Hans arbetsdisciplin var så hård, kraven så maximala. När några musiker sjukskrev sig ska han ha ondgjort sig på ett väl kärvt sätt, varpå hela orkestern gick i strejk. Men Göteborg minns honom. 1958 restes hans byst i stadens konserthus – en unik tacksamhetsgest.

Så var det rastlösa resandet igång igen. På La Scala i Milano var han under några år chefsdirigent tillsammans med Furtwängler, von Karajan och de Sabata. Här uppförde han bl a Rimskij-Korsakovs opera om staden Kitezj som enligt legenden sjunkit till sjöbotten och mirakulöst överlevt medeltidens tataröverfall. Det var en bild av hans Ryssland, den nationella dröm han levde med och som under sen Stalintid kändes som allra mest giltig. För EM i London gjorde han en sedermera legendarisk inspelning av *Boris Godunov* – med den bulgariske basen Boris Christov,

som några år tidigare lanserats av honom själv, och en ung rysksvensk tenor, Nicolai Gedda, som här fick sitt internationella genombrott.

1952 dirigerade Dobrowen Mozarts *Figaros bröllop* i Stockholm. Snart opererades han för en allvarlig lungcancer av den svenske specialisten Clarence Crafoord. Från denna stund måste han inskränka hårt på sina framträdanden. Ett drygt år senare avled han i Oslo.

Sitt enda riktiga fotfäste hade han efter utvandringen haft i musiken, den ryska musiken. Hans insatser för dess genomslag i väst kan nog inte överskattas. Talrika bilder finns bevarade som bär vittnesbörd om hans hängivelse och våldsamt kraftfulla utspel i pulten – i Berlin, i Warszawa, i New York. Märkvärdigt nog nådde han alltså en av sitt livs toppar i Stockholm.

Östbulletinen, nr. 1, 2013, årgång 17

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Tryckt i Stockholm 2013.

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 08-6696221.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726 Stockholm

Tidigare nummer av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida: <http://www.sallskapet.org>